

Elena Cuza: de la corespondență la ficțiune

Mihaela Mudure*

Keywords: *Elena Cuza; fiction; self; letters; historical novel; representation*

Elena Cuza (1825–1909) a fost una dintre cele mai admirate femei din istoria României datorită modelului de sacrificiu și devotament neprecupețit pe care l-a lăsat, model atât de confortabil pentru tradiția patriarhală românească ce își află în ea o confirmare discretă, elegantă, bine ancorată în moralitatea cea mai tradițională¹. Scrisul nu a fost una dintre preocupările Elenei Cuza, dar având în vedere puținele românce care au fost preocupate de literatură în secolul al XIX-lea, scrisorile ei pot constitui o sursă de informații despre viața autoarei, despre societatea timpului, despre o anumită zonă de așa-zisă penumbră a literaturii, respectiv memorialistica, scrisorile, așa cum erau ele practicate de elita românească a vremii. Pe de altă parte, Elena Cuza a atras atenția uneia dintre romancierile românce. Este vorba de Lucia Borș (1895–1984), care a scris și despre Maria Cantemir sau despre Zamfira, fiica lui Moise Voievod (1526–1580).

Baza teoretică a prezentului exercițiu comparativ este oferită de perspectiva lui György Lukács asupra romanului istoric, de complexa analiză a cercetătoarelor americane Sidonie Smith și Julia Watson asupra diaristicii feminine, precum și de considerațiile lui Paul Ricoeur privind timpul narat, timpul narațiunii, timpul citirii. Esteticianul și criticul literar György Lukács observa că romanul istoric apare în perioada în care se formează conștiința istorică modernă. Observația lui are, desigur, în vedere literatura occidentală. Romanul Luciei Borș este publicat în 1936. El confirmă astfel teoria specialistului maghiar. Perioada de vârf a interbelicului este pentru cultura românească un moment în care avem o conștiință istorică matură.

Mult mai puțin s-a analizat ce au făcut femeile din romanul istoric. Reconstituie ele istoria prin ficționalizare la fel ca bărbații? O privire chiar superficială asupra romanului istoric feminin (vezi Viorica Georgiana Rogoz, Doina Cetea Iulia Cubleşan, Doina Ruști sau Lola Stere Chiracu) arată că ele sunt mai atente la probleme legate de matrimoniu, naștere, obligația de a da un urmaș de sex masculin clanului, avort, riscul morții datorat maternității, viol, virginitate și obligația de a intra virgină în patul matrimonial. Cu alte cuvinte, trupul – și mai

* Universitatea „Babeș-Bolyai”, Cluj-Napoca, România.

¹ Astfel, nu e de mirare că unul dintre cele mai bune licee de fete din România, până la reforma învățământului din 1948, a fost Liceul „Elena Cuza” din Craiova.

ales trupul feminin – atrage în mod deosebit atenția autoarei de roman istoric. Lucia Borș, autoarea unui roman biografic despre Elena Cuza, se remarcă printr-o scriitură sobră, în care trupul eroinei este prezentat adesea în forme maladive care necesită plecarea la băi. De fapt, este vorba despre desperate stratagame de a combate sterilitatea și de a-și păstra demnitatea punând o distanță cât mai mare între sine și aventurile galante ale soțului.

Celebra carte a lui Sidonie Smith și Julia Watson *Reading Autobiography* este o analiză extrem de avizată și pedantă asupra eului feminin ca subiect și obiect autobiografic. Cele două autoare analizează modul în care memoria alege experiențele cele mai relevante pentru identitatea auctorială. Eul din autobiografie este o întrupare a autoarei influențată radical de spațiu și timp, de capacitatea de acțiune pe care cultura și societatea timpului i-o permite. Autobiografia este o ieșire în spațiul public pe care autoarele o leagă de specificul culturii anglo-saxone căreia îi aparțin².

La noi, autobiografia apare mult mai târziu, scrisorile sunt mult mai puțin numeroase pe fondul unui analfabetism mult mai generalizat decât în Occidentul protestant și a unei relații cu divinitatea construită pe coordonate diferite. Dumnezeu ortodox e mai îngăduitor. Cartea lui Smith și Watson este însă de mare importanță în analiza scrisorilor Elenei Cuza pentru că ea a fost o personalitate severă cu sine însuși, într-un sens aproape puritan.

În fine, teoreticianul francez Paul Ricoeur ne ajută să diferențiem timpul narat în scrisori și în roman, iar substanța oricărui exercițiu memorialistic este mnemotehnica timpului. Timpul narat este foarte aproape de timpul narațiunii în corespondență, în ficțiune el este mult mai îndepărtat și permite o echilibristică, o jonglerie temporală mult mai sofisticată. Lucia Borș este un *scriptor* extrem de disciplinat din acest punct de vedere. Ea folosește cu obediență materialele istorice disponibile și urmează strict cronologia Elenei Cuza, insistând asupra valorilor morale pe care doamna Cuza le reprezintă.

Elena Cuza (1825–1909) este una dintre personalitățile feminine din istoria României cele mai demne de a fi canonizate, un model de comportare care se încadrează într-o feminitate de tip sever, potrivit celor mai stricte norme ale timpului. Este adevărat că memorialiștii berbanți ai timpului (vezi Radu Rosetti) vorbesc de o societate foarte libertină, în care dezmațul, amorul ilicit sau adulterul sunt la ordinea zilei. Dar acestea sunt informațiile pe care preferă să le noteze bărbații. Elena Cuza nici nu practică asemenea activități și nici nu le agreează. Ea pare mai degrabă un ecou îndepărtat al modelului victorian – să nu uităm că viața Elenei Cuza corespunde în mare parte cu epoca victoriană,

² Se știe că apariția autobiografiei în acest spațiu se leagă de valorizarea individului care nu se poate salva decât singur, analizându-și păcatele singur, ispășind pentru ele tot singur. Puritanii englezi obsedați de ideea eternei pedepse de după moarte, în iad, vor începe să își noteze trăirile, experiențele, cu precădere cele interioare, pentru a detecta semne ale salvării și mizericordiei divine. Dimensiunea morală și moralizatoare a autobiografiei este imensă.

mai precis cu domnia reginei Victoria (1837–1901). Personalitatea copleșitoare a mamei și, poate, o timiditate pe care soțul obișnuit mai mult cu femeii experimentate în ale amorului decât cu o virgină antrenată să se înfrâneze mai degrabă decât să se exprime nu a știut să o transforme în pasiune, aceștia au fost, probabil, factorii care au făcut din Elena Cuza o virtuoaasă inhibată.

Recent publicatele scrisori ale Elenei Cuza nu ne lămuresc prea mult asupra unor aspecte intime din viața ei, care vor rămâne pentru totdeauna secretul celor implicați. Discreția, pudoarea, conformismul sunt caracteristicile principale ale acestor scrisori care nu arată decât ceea ce poate fi arătat dintr-o relație matrimonială obligată să evolueze sub ochiul nemilos al opiniei publice, adică într-o seră transparentă. Elena nu se plânge nici de aventurile soțului, nici de lipsa unui copil, care ar fi consolidat relația ei maritală cu Alexandru Ioan Cuza. Pleacă des în străinătate, la băi, după moda vremii, întâlnește alte persoane din elita României cu care schimbă impresii, cărți, duce o viață mondenă în limitele stricte ale moralității. Apariția celor doi copii, născuți de amanta soțului, este înregistrată ca un fapt normal. În actul de adopție se menționează că ei sunt „săraci de părinți” (Cuza 2009: 23), formulă mai mult decât evocatoare ținând de forța de evocare a limbii vechi. Precum doamnele voievozilor din vechime, Elena Cuza acceptă situația pentru că tronul trebuie moștenit de os din osul domnesc.

Elena Cuza este o francofonă, ca mai toată aristocrația românească a vremii. Scrisorile ei sunt scrise în franțuzește, cu excepția câtorva misive adresate unor administratori. Cele mai vechi dintre scrisorile păstrate o arată ca o fiică ascultătoare și supusă care nu are alte dorințe decât supunerea necondiționată față de părinți. Astfel, în 11 ianuarie 1840, la vârsta de 16 ani, ea îi scrie mamei:

J'ai été très contente en voyant papa, mais j'aurais été encore plus heureuse si vous aviez été avec lui... Ma chère maman, j'espère vous voir bientôt d'après la promesse de papa (*ibidem*: 11).

Elena călătorește în Moldova ei iubită sau în Franța. Sentimentele ei apar rar în scrisori. Realitatea experiențelor de călătorie e redată cu ajutorul unor expresii formale de politețe sau care țin de eticheta timpului. Elena Cuza se prezintă ca un model de virtute și datorie filială. Trupul nu pare să existe pentru ea. Nu există decât ceea ce se poate mărturisi. Actele filantropice și lucrul de mână sunt preocupările ei de bază care o înscriu în paradigma unei feminități tradiționale, constrânsă de reguli, dar care a învățat să-și asume aceste reguli ca pe o a doua natură.

Je vous envoie le modèle de bourse que vous m'avez envoyé... Je vous prie de dire à papa de m'envoyer de l'argent, car je veux faire quelques petits ouvrages... (*ibidem*: 13).

În 1844, Elena se căsătorește cu colonelul Alexandru Ioan Cuza, un tânăr arătos, dar cam afemeiat și căruia îi plac și jocurile de noroc, cărțile. Elena trebuie să se mute de la Iași la Galați, acolo unde soțul ei lucra. Diferența de caracter dintre cei doi soți avea să iasă curând la iveală. Cândva, între iunie și septembrie 1844 (scrisoarea nu e datată), Elena îi scrie autorității sale mame:

Je ne puis vous dire rien autre si ce n'est que je suis contente et heureuse et que je vous attends avec une terrible impatience (*ibidem*: 20).

După cum îi scrie Elena mamei sale, Alexandru ar fi vrut și el să scrie câteva cuvinte, dar nu a putut, deoarece a trebuit să plece la tribunal, unde îl chemau îndatoririle slujbei de pârcaș de Galați. Absența oricărui rând din partea ginerelei, scuza neconvingătoare a Elenei, precum și nerăbdarea tinerei de a-și vedea mama în brațele căreia spera să găsească o minimă consolare, totul ne arată că atmosfera din tânăra familie nu era tocmai bună. Nașterea unui fiu ar fi îmbunătățit situația. Alexandru începe să călătorească des în interes de serviciu. Era un bărbat frumos și nu e exclus ca drumurile să îi fi oferit și întâlniri erotice. Ceea ce știm cu siguranță din scrisorile Elenei Cuza este că el nu scrie niciodată soacrei și că tânăra soție trebuie să se mulțumească cu o „cruelle solitude” (*ibidem*: 57). Într-o scrisoare expediată din Galați în 20 mai 1848, Elena mărturisește:

Depuis la dernière fois que je vous ai écrit, je n'ai plus reçu de lettres de mon Alexandre. Je suis plus inquiète et plus triste que jamais... (*ibidem*: 57).

Nici realizările politice ale lui Cuza, nici căderea lui politică nu sunt comentate în scrisorile Elenei Cuza. Epistoliera este alături de soțul ei necondiționat, îndeplinindu-și datoria de soție scrupulos și până la capăt. Impresionant este schimbul de epistole dintre Regele Carol I și Elena Cuza la decesul lui Alexandru Ioan Cuza. Eleganța, respectul reciproc, noblețea în sensul cel mai înalt al cuvântului, acestea ar fi caracteristicile acestui schimb epistolar.

Ficționalizarea Elenei Cuza³ se datorează Luciei Borș (1895–1984), scriitoare minorizată, precum multe altele dintre surorile ei literare⁴. Soția lui Emanoil Bucuța, Lucia Borș nu apare în multe istorii ori dicționare ale literaturii române sau, atunci când apare, lucrările ei sunt expediate rapid. Lucia Borș, care a publicat doar romane istorice de tip biografic dedicate unor doamne de seamă din istoria neamului românesc (Elena Cuza, Maria Cantemir, Zamfira, fiica lui Moise Voievod), a debutat cu romanul dedicat Elenei Cuza în 1936. Pentru această lucrare a și primit Premiul „Femina” în anul 1940. Metaficțiunea istorică a Luciei Borș merge pe linia reconstituirii unei istorii a femeilor românce cu mult înainte de apariția acestui termen prin eforturile unor

³ Despre transformarea diaristică și a autobiografiilor în biografii ficționalizate din Antichitate până în epoca modernă, vezi Lott 2013, Gilroy, Verhoeven 2000, De Temmerman, Demoen 2016.

⁴ Pentru detalii privind biografia Luciei Borș, vezi Dima, Leonte 1994 și Hogeia 2000.

specialiste precum Giselda Bock, Gilda Lerner, Karen Offen sau Robin Morgan. Desigur, Borș nu a teoretizat nici despre cauzele absenței unei istorii a femeilor, nici nu încearcă să ofere ea o astfel de istorie. Pentru scriitoarea Borș, romanul este o modalitate de a face cunoscut rolul femeilor în istoria României.

Romanul dedicat Elenei Cuza se bazează pe o documentare de excepție. Lucia Borș a beneficiat de sprijinul lui Teodor G. Rosetti, care i-a oferit corespondența Elenei Cuza pentru studiu și motiv de inspirație. Romanul urmărește cu fidelitate de istoric viața acestei personalități de excepție care reprezintă atât o feminitate constrânsă până la sacrificiu de normele severe ale timpului său, cât și compasiunea și milostenia creștină. Această sfântă a României moderne trece prin procesul de canonizare și cu ajutorul romancierei Lucia Borș care a tradus discursul de la persoana I singular din scrisorile Elenei Cuza într-un roman unde ficțiunea și metadiscursul autoarei se străduiește să umple intervalele pentru care lipsesc epistole.

Romanul curge cronologic de la nașterea Elenei Rosetti la Iași și copilăria petrecută la Solești, unde părinții ei aveau o moșie.

Era adusă foarte rar în orașul natal, deși părinții, ca toți ceilalți boieri de seamă, aveau case de locuit la Iași, bună pentru ei și pentru rudele care ar fi vroit, după cum le era obiceiul să tragă în căminul lor ospitalier (Borș 1932: 5).

Portretul pe care romanciera îl face Elenei prevestește, parcă, o viață de sacrificii și devotament.

Elena avea ovalul prelung al Roseteștilor, creștea încet, neîmplinit și stângace în mișcările sale. Dar ochii mari și negri ai copilei, afundați sub sprâncene pronunțate, ascundeau parcă preocupări prea grele pentru o minte de copil (*ibidem*: 16).

Copilă și adolescentă fiind, Elena nu a călătorit prea mult, deși alte fete din clasa ei socială și de vârsta ei fuseseră deja trimise la colegii în străinătate. E drept că era nevoie să fie însoțită, iar banii nu erau prea mulți, deși familia nu era de rând. Borș explică aceste probleme identificându-se cu mama Elenei într-un pasaj de stil indirect liber.

Ar fi dat-o ea la Viena, München, sau Berlin, precum făcuseră și alte rude cu fiicele lor, dar era prea departe și nici de mijloace materiale nu prea dispunea, cu atât mai mult cu cât se apropia vremea să trimeată și pe băieți (*ibidem*: 17).

Petrecherile de la Iași, evenimentele culturale din capitala Moldovei nu o atrag prea mult pe Elena. Ea rămâne o fată ascultătoare pentru care aprobarea mamei este cel mai important lucru. „Dorința mea este să-ți fac totul pe plac” (*ibidem*: 26), citează romanciera dintr-o scrisoare a iubitei sale eroine. Lucia Borș oferă, apoi, un sumar al scrisorilor trimise de Elena în această perioadă:

scrisorile sale [ale Elenei] întrebau mereu cu același respect desăvârșit față de părinți ce făceau bunicii, mătușile, frații sau rudele care-i vizitau la Solești în lipsa ei (*ibidem*: 27).

Romanciera nu insistă prea mult asupra căsătoriei făcute cu aprobarea părinților. Mult mai importantă este viața tinerei căsătorite. Anul 1848 îi aduce lui Cuza exilul. Este însoțit de Elena. Cuplul se oprește mai întâi la Cernăuți, aflat atunci sub control austriac. Apoi cei doi ajung la Paris și la Istanbul, unde se încearcă consolidarea unor relații care să îi permită lui Alexandru Ioan Cuza revenirea în patrie. În cele din urmă, în 1849, Cuza poate reveni în Moldova. Trei ani mai târziu, cei doi sunt iar pe drumuri, în străinătate. Elena va merge să consulte niște doctori în străinătate, Alexandru va pleca la Ostende. Dar toate strădaniile medicale în ceea ce o privește pe Elena sunt inutile. Cuplul continua să nu aibă un copil. Însă sub o aparentă slăbiciune care e – nu-i așa – de *bon ton* să caracterizeze femeile, Elena Cuza ascunde o puternică personalitate.

Viața se concentrase în adâncime, lăsând la suprafață numai iluzia unei slăbiciuni, dar păstrând puterea de expansiune a unui explozibil în clipele de pericol și apărare. Un înveliș fraged acoperea o forță conștientă de valoarea ei (*ibidem*: 57).

În 1853, călătoria impusă Elenei de problemele medicale s-a încheiat. Cei doi soți revin în Moldova. Nu pentru mult timp, totuși! În viața lui Alexandru Ioan Cuza apare o nouă idilă. Catinca Vogoride! Elena se hotărăște să își caute pacea sufletească în străinătate. Plecă la Viena,

apoi rătăci prin Italia, din oraș în oraș, vreme de peste o lună, după care se așează definitiv la Paris. Această călătorie prelungită o liniști de suferințele din țară, viața i se păru mai frumoasă, ceea ce o hotărî să trăiască lipsită de griji casnice, fără alte preocupări decât buna sa plăcere (*ibidem*: 61).

La întoarcerea în patrie, Elena petrece trei luni la moșia soțului ei de la Banca îngrijind nepoții și nepoatele ei rămase fără părinți. Este începutul unei vocații. Întreaga ei viață Elena și-o dedică orfanilor, copiilor lipsiți de mijloace materiale, școlilor. Se grăbește apoi spre Galați unde o așteaptă alte sfinte obligații. Soțul îi pleacă din nou la Ostende, iar ea trebuie să îl pregătească pentru drum.

În 1859, alegerea lui Alexandru Ioan Cuza ca principe al Moldovei și al Valahiei îi aduc Elenei noi drumuri și noi probleme. Romanciera urmărește riguros pe firul documentelor mișcările exterioare ale Elenei. Cu generozitate ea îi acceptă pe copiii lui Cuza născuți din legătura lui cu Maria Obrenovici și îi crește ca pe propriii săi copii. După înlăturarea lui Cuza de la domnie, ea îl însoțește pe acesta pe drumul exilului și îi este alături în momentul morții. Înlăturată de copiii adopți de la moștenire, ea se refugiază în operele de binefacere. Nu e bogată, dar știe să găsească resurse pentru orice cauză care ei i se pare nobilă.

Interesant este că ficționalizarea aproape hagiografică a Elenei Cuza nu pomenește nimic despre relația ei cu familia domnitoare a lui Carol I. Carol și Elisabeta îi trimit scrisori de condoleanțe Elenei la pierderea soțului, iar la moartea ei, Carol I propune funeralii naționale pentru această mare doamnă a neamului românesc. Fie că Lucreția Borș nu a avut sursele de informare nece-

sare, fie că romanciera a vrut să se concentreze asupra eroinei sale oferindu-i privilegii regale în scriitura sa.

Rezultatul comparației dintre corespondența Elenei Cuza și ficționalizarea ei în romanul lui Borș dovedește că ficționalizarea este o componentă inerentă oricărei încercări de redare textuală a unei vieți. În corespondență, Elena Cuza s-a construit pe sine, oferind ficțiunea ei despre sine însăși, în roman ea a fost construită de autoare așa cum aceasta a înțeles-o sau a intuit-o.

Bibliografie

- Borș 1932: Lucia Borș, *Doamna Elena Cuza*, București, Editura „Națională-Ciornei”.
- Cuza 2009: Princesa Elena Cuza, *Corespondență și acte 1840–1909*, Virginia Isac și Aurica Ichim (ed.), Iași, Editura Junimea.

- De Temmerman, Demoen 2016: Koen De Temmerman, Kristoffel Demoen (eds.), *Writing Biography in Greece and Rome: Narrative Technique and Fictionalization*, Cambridge, Cambridge University Press.
- Dima, Leonte 1994: Virginia Dima, Laetitia Leonte, *Viața unei școli tulcene: Liceul de fete „Princesa Ileana” (1897–1948)*, Tulcea, Editura Inedit.
- Gilroy, Verhoeven 2000: Amanda Gilroy, W.M. Verhoeven (eds.), *Epistolary Histories: Letters, Fiction, Culture*, Charlottesville, University Press of Virginia.
- Hogea 2000: Axinia Hogea, *Personalia. Dicționar biobibliografic*, Constanța, Ex Ponto.
- Lott 2013: Brett Lott, *Letters and Life: On Being a Writer, on Being a Christian*, Wheaton, Crossway.
- Lukács 1978: György Lukács, *Romanul istoric*, traducere de Ion Roman, prefață de Nicolae Tertulian, București, Editura Minerva.
- Smith, Watson 2010: Sidonie Smith, Julia Watson, *Reading Autobiography: A Guide for Interpreting Life Narratives*, Minneapolis, University of Minnesota Press.
- Ricoeur 2001: Paul Ricoeur, *Memoria, istoria, uitarea*, traducere de Ilie Gyurcsik și Margareta Gyurcsik, Timișoara, Editura Amarcord.
- Romani 2013: Gabriella Romani, *Postal culture: Writing and Reading Letters in Post-Unification Italy*, Toronto, University of Toronto Press.
- Rosetti 1922: Radu Rosetti, *Amintiri*, Iași, Editura Viața Românească.

Elena Cuza: From Letters to Fiction

Elena Cuza (1825–1909) is one of the most impressive feminine personalities in Romanian history. The comparison between her epistolary and the novel she inspired to the female novelist Lucia Borș points both to an exceptional character, a femininity that constructed itself through sacrifice and to the differences between self-fictionalization in letters and fictionalization in the novel.